

Людмила КИЦАК

ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛЬНОГО СЮЖЕТУ В ПОВІСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ВАРНАК»

У статті висвітлюється питання наявності кримінальних мотивів, конфліктів, сюжетів у прозовій творчості Тараса Шевченка. Зокрема здійснено спробу виокремлення кримінальних елементів сюжету в повісті «Варнак».

Ключові слова: кримінальний сюжет, злочинець, варнак, кримінальна колізія, вбивство, мотив помсти, спокута гріха.

Проза Т. Шевченка – малодосліджене явище української літератури. Можливо, це пояснюється тим, що написана вона російською мовою. Очевидно і те, що науковці (починаючи з П. Куліша) вважають її не вартою значної уваги порівняно з поетичними творами митця. Проте, на нашу думку, прозові твори Т. Шевченка – нескінченний простір для майбутніх досліджень широкого спектру.

Зазначимо, що в поле зору літературознавців потрапили повісті «Художник», «Близнець» та «Музикант». Про повість «Варнак» мимохідь згадує І. Прибіжицька у світлі присутності кримінальних мотивів, які з'явилися у творчості письменників у шевченківський та післяшевченківський період¹. Є. Нахлік підняв проблему теодицеї («скандал зла») у творчості Т. Шевченка, де одним із прикладів була поема «Варнак»², сюжет якої майже ідентичний з повістю. Як бачимо, з точки зору наявності кримінального сюжету повість «Варнак» не досліджувалася.

Мета статті – виявити елементи кримінального сюжету в повісті Т. Шевченка «Варнак».

Нагадаємо, що сюжет – організована в життєвоправдоподібну картину система подій літературного твору за участю певних персонажів³. Необхідно зазначити, що термін кримінальний (від. лат. – *criminalis* – злочинний) означає такі поняття: 1. Злочинний; 2. Той,⁴ що стосується вивчення злочинності; 3. Той, що заслуговує на осуд⁴.

¹ Прибіжицька І. П. Кримінальні мотиви у творчості Марусі Вольвачівни, Марії Проскурівни та Тетяни Сулими // Науковий вісник Миколаївського державного університету. – Вип. 22. – Миколаїв, 2008. – С. 25-29.

² Нахлік Є. Шевченкове трактування проблеми зла // Київська старовина. – 2002. – № 5. – С. 48-62.

³ Великий шкільний словник української мови / Уклад. Т. К. Співак. – Харків : ФОП Співак Т. К., 2009. – С. 565.

⁴ Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. – Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2005. – С. 394.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок: кримінальний сюжет – це організована в життєвоправдоподібну картину система кримінальних подій літературного твору за участю певних персонажів, зокрема злочинних.

Натяк на кримінальність сюжету твору міститься вже у його назві, оскільки варнак – каторжник із випеченим на лобі тавром «вор»⁵; людина, яка втекла з каторги або відбувала її⁶. Отже, у повісті мова йтиметься про злочинця, очевидно, про його долю, про причини, які змусили стати на шлях неправди. Уже з перших сторінок дізнаємося, що злочинець відбув призначене йому покарання, проте не повертається на Батьківщину і продовжує сам себе карати. Він намагається спокутувати гріхи, оскільки не певен, що покарання, яке він відбув, – достатнє.

В основі твору лежить один із улюблених Шевченкових сюжетів – помста за понівечене кохання як причина злочинів та вбивства. Зазначимо, що у повісті «Варнак» Т. Шевченко започаткував одну з головних тем своєї прозової творчості – трагічної долі кріпака-інтелігента, яка буде поставлена в центр таких повістей, як «Музикант» (1854 – 1855) і «Художник» (1856)⁷. Головний образ повісті «Варнак» – розбійник, що покаявся, – належить до найпоширеніших у світовій літературі.

Трагізм повісті полягає в тому, що кріпак, наділений неабиякими здібностями до навчання, мимоволі опанував значну кількість наук, вивчив іноземні мови, став освіченим, проте всі ці знання він не може використати. Адже кріпак «рожден не для музыки, а для рала и плуга»⁸. Таке протиріччя стає першим поштовхом для зародження злочинних думок у кріпака Кирила, який випадково потрапив у панські покої і став компаньоном панича Болеслава.

Простеживши сюжет повісті, з'ясуємо, що Автор дотримується прямої експозиції. Він відводить собі роль емоційного оповідача. В експозиції – розповідь автора про знайомство з головним героєм. Перед реципієнтом постає побожний старий з благородною зовнішністю, яка контрастує з повідомленням про те, що він – варнак. Така суперечність інтригує оповідача і підштовхує до ближчого знайомства з головним героєм.

Оповідь Кирила про своє життя – це зав'язка. Герой розповідає про своє сирітство, про життя у священника, появу в панському домі в ролі козачка.

⁵ Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка / Перед. І. Дзюби. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. – С. 672.

⁶ Сучасний тлумачний словник української мови / За ред. В. В. Дубічинського. – Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. – С. 93.

⁷ Кодацька Л. Ф. Художня проза Т. Г. Шевченка. – С. 118 – 125.

⁸ Шевченко Т. Повести. – К. : Радянський письменник, 1952. – С. 67.

Наступний етап – розвиток дії – опис життя у панському домі, дружба з благородною панною Магдаленою, зростання поряд з паничем, мимовільне навчання. З малого хлопчика виростає розумний юнак, але він, підкреслюємо, – кріпак. У панському домі він лише писар. Далі – знайомство з майбутньою нареченою. Кирило допомагає бідній сім'ї, готується до одруження. Проте планам не суджено здійснитися, оскільки повертається панич і збездібноє молоду дівчину. Як наслідок – герой потрапляє до злочинної банди.

Кримінальна колізія (зіткнення інтересів) проявляється у протиставленні долі кріпака та пана («вічна» тема у Т. Шевченка), моральна прірва між ними. Перший аморальний вчинок, як правило, за паном. У результаті Кирило змушений стати злочинцем, а на злочинний шлях його штовхає несправедливість, яку він в інший спосіб подолати не в змозі.

Герой намагається знайти застосування своїм здібностям і знанням. Логічним продовженням є зростання авторитету Кирила у злочинному середовищі й обрання хлопця ватажком розбійників, чому посприяли його розум, фізична сила, освіченість.

Кирило усвідомлює, що ризикує, коли прагне зустрітися зі своєю наставницею панною Магдаленою. І справді, він випадково вбиває графа Болеслава, а сам потрапляє під арешт. Очевидно, судити його не збиралися, оскільки зачинили в погребі, де він пробув три доби. За цей час побратими дізналися про його місцеперебування і поспішили на допомогу. Відповідно – герой знову мимоволі стає причиною нових убивств.

У кульмінації – підпал панського маєтку, вбивство панів та їхніх гостей: «...тут мои разбойники налетели, как коршуны, зажгли великолепные палаты, и началось убийство. Грудных младенцев не пощадил. Варвары!»⁹. «О, лучше не родиться, чем быть свидетелем и причиною такого ужаса!»¹⁰. У кульмінації (як і впродовж усього твору) головний герой жахається злочинів, хоч і не ним вчинених. Кирило усвідомлює, що причиною вбивств був саме він.

У розв'язці спостерігаємо розкаяння злочинця, який добровільно приходив до губернатора, розповідає про свої злочини, кається з твердим бажанням спокутати, понести будь-яке справедливе покарання. Проте, на думку варнака, його судили «милостиво и человеколюбиво»¹¹. Тому він сам себе карає – про постійну покуту яскраво говорить така художня деталь, як кайдани, які висять на видному місці. Варнак про них говорить так: «Тяжкий трофей! Я завоевал его многолетним преступлением и принес его

⁹ Шевченко Т. Повести. – К. : Радянський письменник, 1952. – С. 80.

¹⁰ Там же. – С. 80.

¹¹ Там же. – С. 83.

сюда на ногах своїх из самого Житомира. Здесь носил я его 20 лет и теперь еще казняю им и буду казниться и исповедовать ему грехи свои до гробовой доски!»¹².

У «Варнаку» мотив морального переродження розбійника поєднується з іншим популярним мотивом – про «шляхетного розбійника», що вершить праведний суд. У повісті згадано Рінальдо Рінальдіні, героя роману Х.-А. Вульпіуса «Рінальдо Рінальдіні, розбійницький отаман», з яким порівнюється герой Шевченкового твору Кирило¹³.

Злочинна зграя – один з основних кримінальних елементів у творі. У розвитку дії саме випадкова зустріч зі злочинцями є знаковою і переломною. У момент найглибшої туги на шляху головного героя трапляються «побратими», які пропонують власне – кримінальне – вирішення проблеми. Кирило стає на злочинну стежку. Варто наголосити, що вчинок цей здійснено у стані афекту. На нашу думку, злочинні дії Кирила носили радше справедливий, аніж суто кримінальний характер. Т. Шевченко зображає його як українського Робін Гуда, який грабує багатих, щоб обдарувати бідних. Крім того, образ Кирила читачеві дуже нагадує відому кримінальну постать Устима Кармалюка. Т. Шевченко, без сумніву, знав про рух опришків, збирав легенди про Кармалюка^{14,15}, називав його «славним лицарем»¹⁶. Образ повстанця не міг залишитися поза його творчою увагою, хоча цензура наклала заборону на згадку про Кармалюка у художніх творах. Можливо, тому Т. Шевченко дав героєві інше ім'я та змінив розв'язку конфлікту. Але Кармалюкові риси все ж чітко простежуються в образі кріпака Кирила.

Я. Галайчук зазначає, що «Варнак» Т. Шевченка пронизаний колізіями боротьби історичного Кармалюка. Дослідник запевняє, що повість, безумовно, ввібрала в себе окремі елементи з «Пісні про Кармелюка», записаної поетом в Кам'янці-Подільську¹⁷. Текст іншої пісні про Кармалюка «Повернувся я з Сибіру...» 20 травня 1858 р. записав до щоденника Т. Шевченка І. М. Лазаревський¹⁸. Отже, Т. Шевченко, ймовірно, послуговувався відомим кримінальним сюжетом та рисами оспіваного у піснях героя-злочинця Кармалюка. Проте, на нашу думку, це тема варта окремого наукового дослідження.

¹² Там же. – С. 61.

¹³ – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Варнак_\(повість\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Варнак_(повість)).

¹⁴ – Режим доступу : <http://episode.org.ua/?id=62%2526cpage=15%26cpage=15>

¹⁵ – Режим доступу : <http://sights.360.net.ua/ukraine-persons/karmeljuk-ustim-jakimovich.html>

¹⁶ – Режим доступу : http://historyua.org.ua/view_tema.php?id=119

¹⁷ – Режим доступу : <http://zhitomir.ltd.ua/zhitomir-today-85.html> Устим Кармелюк. Збірник документів. – К., 1948. – С. 290-294; – Т. І. – С. 282; ПЗТ, – Т. V. – С. 244.

¹⁸ – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Варнак_\(повість\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Варнак_(повість)).

Отже, у повісті Т. Шевченка «Варнак» чітко простежуються елементи гострого кримінального сюжету. До основних елементів можемо віднести:

- мотив помсти;
- наявність злочинної банди;
- головний герой – ватажок бандитів;
- переслідування головного героя місцевою владою;
- сцени масового вбивства;
- явка з повинною до місцевих властей;
- відбування головним злочинцем покарання (20 років у кайданах);
- самопокарання та самоспокута злочинця.

Варто зазначити, що Т. Шевченко не ставив за мету написати кримінальну повість. Проте саме елементи кримінального сюжету допомогли чітко окреслити коло проблем тогочасного суспільства, на яких і зацентровано увагу письменника. Отже, кримінальний сюжет у Т. Шевченка – це не мета, а засіб її досягнення. Наявність елементів гострого кримінального сюжету у прозових творах Т. Шевченка відкриває широке поле для майбутніх досліджень перед сучасними науковцями, передусім тими, хто з'ясує витoki детективного жанру української літератури.

Людмила Кыцак
Элементы криминального сюжета в повести
Тараса Шевченко «Варнак»

В статье освещается вопрос наличия криминальных мотивов, конфликтов, сюжетов в прозаическом творчестве Тараса Шевченко. В частности сделано попытку выделения элементов криминального сюжета в повести «Варнак».

Ключевые слова: криминальный сюжет, преступник, варнак, криминальная коллизия, убийство, мотив мести, искупление греха.

Ludmyla Kytsak
Elements of the criminal plot in the story of
Taras Shevchenko «Varnak»

The article raises questions availability of criminal motives, conflicts, plots in the prose works of Taras Shevchenko. In particular attempt separation criminal plot in the story «Varnak».

Key words: criminal plot, criminal, convict, criminal conflict, murder, motive of revenge, redemption of sin.